

ARAP BAHARI'NIN KADIN HAKLARINA ETKİSİ¹

Senem ERTAN²
Rojda DİKME³

Öz⁴

2010 yılında Tunus'ta başlayan ardından Mısır, Libya ve Suriye başta olmak üzere birçok Arap ülkesinde ayaklanmalara yol açan Arap Baharı, bir demokrasi hareketi olarak başlamış olmasına rağmen bu ülkelerde süregelen iç savaşlara, iç huzursuzluklara ve silahlı çatışmalara yol açmıştır. Demokrasi arayışı olarak nitelendirilen bu hareketlerin mahiyeti ve amacına ulaşıp ulaşamadığı literatürde bolca tartışılan bir konu olmasına rağmen kadının bu hareketteki yeri ve bu hareketten nasıl etkilendiği akademik literatürde hala yeterince incelenmemiştir. Bu araştırmada, bölgede sosyo-kültürel ve ekonomik dinamiklerde hızlı değişikliklere sebep olan bu eylemler süresince kadınların rolü ve bu hareketin kadın haklarını nasıl etkilediği tartışılacaktır. Bu bağlamda kadınların protestolardaki rolü, ana talepleri ve bu taleplerin nasıl sonuçlandığı sorgulanacaktır. Bu araştırmanın ana hedefi, Arap Baharı sürecinde kadın hakları konusunda gerçekleşen olumlu ve olumsuz gelişmeleri ortaya koymaktır. Bunu yaparken öncelikle Arap Baharının yarattığı etkilere göre ülkeler dört grup altında incelenerek; bu ülkelerdeki kadın haklarına ve demokrasi göstergelerine ilişkin genel bir bakış açısı sunulacaktır. İkinci olarak da her gruptan çeşitli özellikleriyle farklılaşan birer ülke -Tunus, Fas, Suudi Arabistan ve Suriye- seçilerek, bu ülkelerdeki gelişmeler derinlemesine incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Hakları, Feminist Hareketler, Arap Baharı, Demokratikleşme, Sosyal Hareketler.

1 Makale geliş tarihi: 10.05.2016 Makale kabul tarihi: 27.07.2016

2 Yrd. Doç. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü,
e-mail: senmi2000@asbu.edu.tr

3 Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü,
e-mail: h.rojdadikme@hotmail.com

4 Dr. Aysel Güç ve Davut Doğan'a makaleye yaptıkları yorum ve katkılardan dolayı teşekkür ederiz

The Impact of Arab Spring on Women's Rights

Abstract

Although Arab Spring that started in Tunisia in 2010 and later caused turmoil in many Arab countries, mainly in Egypt, Libya and Syria, started as a democracy movement, it caused civil wars, domestic unrest and armed conflicts in these countries. Although it is widely discussed in literature whether the context and objective of these movements, called as democracy seeking movements, are achieved, the role of women and how they are affected from these movements is not adequately examined. In this research, the role of women during the demonstrations leading to quick changes in socio-cultural and economic dynamics in the region, and how this movement has affected the women's rights will be discussed. In this context, the role of women within the demonstrations, their main demands and how their demands have been met will be questioned. The main purpose of this research is to reveal the positive and negative developments of women's rights during the Arab Spring. Doing that, firstly by examining the countries under four clusters according to the effects Arab Spring has had, an overall perspective will be presented about women's rights and the democracy indicators in these countries. Then, by choosing a country differing from others by various features among these clusters, which are Tunisia, Morocco, Saudi Arabia and Syria, the developments in these countries will be thoroughly studied.

Keywords: Women's Rights, Feminist Movements, Arab Spring, Democratization, Social Movements.

Arap Baharı neoliberal ekonomik politikaların uygulanması sonucunda küresel ekonomik krizin yaşandığı bir ortamda ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi söylemler ile işsizlik ve yolsuzluğa karşı başlayan bu toplumsal hareket “coğrafi yayılma teorisi”nin⁵ savını doğrulayacak şekilde ülkeden ülkeye sıçramış ve birçok Arap ülkesini etkilemiştir. Bu toplumsal hareketler her ülkede farklı şiddette ve büyüklükte olmuş ve ülke yönetimlerinin reaksiyonları da farklı seviyelerde gerçekleşmiştir. Arap Baharı olarak adlandırılan ve 2011 yılından günümüze dek etkisini sürdüren bu protestoların yaşandığı Arap ülkelerindeki insan haklarının durumu incelendiğinde, bu sürecin bir ilkbahar mı yoksa sonbahar mı olduğu sorusu literatür tarafından hala sorgulanmaktadır. Süregelen diktatörlüklerden bunalan halkların; demokrasi ve insan hakları talepleriyle yola çıkan işçi, öğrenci, kadın, erkek her gruptan insanın katkı sağladığı bu süreç, Ortadoğu ve dünya siyasetini sarsıcı şekilde etkilemiştir.

Arap Baharından etkilenen bölgelerde İslami radikalizmin artmaya başlaması, kadın haklarının akıbeti ve bölgedeki feminist hareketlerin hangi noktalara geleceği konularında kaygılara sebep olmaktadır. Bunun yanında tarihte gözlemlenen İran Devrimini de içeren birçok devrim ve Doğu Avrupa’yı da içeren birçok demokratikleşme örneğinde, kadınlar olumsuz bir şekilde etkilenmiş ve sahip oldukları hakları da kaybetmişlerdir. Kadınlar, Arap Baharı sürecinde toplumsal hareketlerde aktif bir şekilde yer almış ve erkeklerle birlikte daha şeffaf ve daha demokratik bir rejim için mücadele etmişlerdir. Fakat protestolar sonrasında Mısır, Yemen ve Libya gibi ülkelerde gerçekleştirilen kurumsal düzenlemeler sırasında kadınlar müzakerelerin dışarısında bırakılmıştır. İstisnai bir durum Tunus’ta yaşanmış ve Mağrip bölgesinin en tanınmış feminist akademisyeni olan Lilia Labidi kabineye dâhil edilmiştir. Bu

5 Coğrafi yayılma teorisi bir ülkede başlayan iç çatışmaların bölgedeki diğer ülkelere yayılma eğilimde olduğunu iddia etmektedir. Bu teoriye göre bir ülkede başlayan ulusal veya yerel çatışmaların, yerel, ulusal, bölgesel ve uluslararası faktörlerle bağlantılı olarak komşu ülkelere yayılması için uygun koşulları yaratma eğilimi vardır (Brown 1996, Rodt, 2016). Bu faktörler ülkeden ülkeye farklılaşmakla beraber ayrılıkçı hareketlerden korkmak, kültürel yapıdaki çeşitlilik, demokratik olmayan siyasal kurumların, partilerin ve ideolojilerin ülkede baskın konumda olması, kültürel ayrımcılık ve gelir dağılımının eşitsizliği gibi yapısal, siyasal, sosyoekonomik veya kültürel faktörleri kapsamaktadır (Roldt, 2016). Bunun yanında, sınır aşan etnik gruplar bir ülkede dâhil oldukları çatışmalardan edindikleri stratejik tecrübeleri iletişim ağları aracılığıyla komşu ülkedeki üyelerine aktararak o ülkelerdeki bu grupların çatışmalara dâhil olma riskini arttırmaktadır (Forsberg, 2014; Weidmann, 2015).

gelişme kadınlar için ilerici politikaların benimsenmesi için bir temel oluşturmuştur (Esfandiari, 2012).

Tüm bu örneklerden yola çıkarak, bu makalede Arap Baharı sürecinden, bölgedeki ülkelerin kadın hakları açısından nasıl etkilendiği ve kadınların taleplerinin Arap Baharı sonrasında ne gibi değişikliklere yol açtığı incelenecektir. Bunun yanında Arap Baharı sürecinde de kadınların protestolara katılma şekilleri ve etki düzeyleri incelenerek ülkeler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya koyulacaktır. Bunlarla bağlantılı olarak bu makalede, bir demokratikleşme hareketi olarak ortaya çıkan bu geniş çaplı toplumsal hareketin, bölgedeki kadınları nasıl etkilediği de sorgulanacaktır. Bu bağlamda Arap Baharı'ndan etkilenen 13 Arap ülkesindeki demokratikleşme ve kadın haklarındaki gelişmeler karma yöntem tasarımı kullanılarak incelenecektir. Karma yöntem nitel ve nicel araştırma yöntemlerinin bir arada kullanılarak, araştırmanın ve analizlerin bir bütün halinde sonuca ulaştırılmasıdır. Karma yöntem kullanımı nitel veya nicel yaklaşımların tek başına kullanılmasına oranla araştırma probleminin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak tek bir yöntemin kullanılmasından kaynaklanabilecek analiz hatalarını azaltma konusunda avantaj sağlamaktadır. Bu sebeple bu makalede ilk olarak 13 Arap ülkesi 4 gruba ayrılarak bölgeler arası nicel bir analiz yapılmıştır. Bu ayrım Arap Baharının bu ülkelerde yarattıkları etkilerin incelenmesi sonucu yapılmıştır. Bu gruplar; 1) Devrim ülkeleri, 2) Kurumsal reform ülkeleri, 3) Protesto ülkeleri ve 4) İç savaş ülkeleridir. Araştırmanın ikinci aşamasında ise her ülke grubundan farklı yönleriyle ayrışan birer ülke seçilerek nitel örnek olay incelemeleri yapılacaktır. Devrim ülkeleri içerisinde seçilen Tunus, hem demokratikleşme hem de kadın hakları bağlamında diğer ülkelerle karşılaştırınca görece başarılı konumdadır. Kurumsal reform ülkelerinden Fas demokrasi ve kadın hakları bakımından bölge ülkelerinden ayrışmakta ve anayasal düzenlemeler bakımından en kapsamlı değişikliklerin yapıldığı ülke konumunda olması bakımından seçilmiştir. Suudi Arabistan ise demokratik hakların kötüye gittiği bir süreçte kadınların bazı kazanımları elde etmesi sebebiyle protesto ülkeleri arasından seçilmiştir. Suriye ise iç savaş ülkeleri grubundaki tek ülke olduğu için derinlemesine incelenecektir. Hem nitel hem de nicel araştırma tekniklerini içeren karma yöntem, bu araştırmayı literatürde Arap Baharı'nı inceleyen diğer çalışmalardan farklılaştırmakta ve daha fazla ülkenin sistematik bir şekilde incelenmesine olanak sağlamaktadır.

Araştırmanın Teorik Temelleri ve Literatür Taraması

Liberal Feminizm

Müslüman ülkelerde kadın hareketlerinin değerlendirilmesi ile ilgili bazı güçlükler yaşanmaktadır. Bu güçlüklerin en temel nedeni kadın hareketlerinin feminist teori ile birlikte ele alınmasıdır. Hâlbuki kadın aktivistler her zaman teorik bir yaklaşımı takip etmeyebilirler. Bir diğer güçlük ise Müslüman ülkelerdeki kadın hareketleri ile farklı ülkelerde yaşayan Müslüman kadın entelektüellerin kadın çalışmalarını İslamcı feminizm başlığı altında toplamaktan kaynaklanmaktadır. 1990lı yıllardan itibaren Müslüman ülkelerde dile getirilen kadın duyarlı yaklaşımlar, farklı yönelimlere sahip kadın hareketleri ve batı ülkelerinde yaşayan Müslüman kadın akademisyenlerin çalışmaları İslamcı feminizm başlığı altında değerlendirilmiştir. Yine Ortadoğu coğrafyasında görülen kadın hareketlerini sistemli bir ideolojide toplamak da oldukça güçtür. Bu sorunları dikkate alarak incelendiğinde Arap Baharı'nın etkisiyle ortaya çıkan kadın hareketi ve kadınların taleplerinin birinci dalga feminizmin ana akımı olan liberal feminizm yaklaşımına yakın olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi liberal teorilerden esinlenen bu yaklaşım günümüze kadar devam etmiştir. Bu yaklaşımı, postkolonyal ve postmodern dönemde dile getirilen İslamcı feminist söylemde izlemek de mümkündür. Esasında tüm feminist yaklaşımlar başlangıç olarak liberal feminist tezleri sorgulama yoluna gittikleri (Dikici, 2016, s. 524) için bu yaklaşımdan bağımsız düşünülemezler. Liberal feminizmin temelinde kadın ve erkeğin ontolojik olarak benzer olduğunu, eğitimin en iyi toplumsal düzenleme yolu olduğu, bireyin rasyonel ve yalnız bir varlık olduğu ve kadınlara temel hakların verilmesi gerektiği iddiası yer almaktadır (Donovan, 2005, ss. 27-28; Özsöz, 2008, s. 51). Bu yaklaşım, kadın erkek ayrımı yapmaksızın birey olmasından dolayı herkese eşit hak ve özgürlüklerin verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Arap Baharı protestolarında meydanlarda yer alan kadın aktivistlerin hak talepleri ile liberal feminizmin temel argümanları arasında paralellik olduğu görülmektedir. Müslüman kadınların meydanlara çıkmasında demokratikleşme taleplerinin yanı sıra kadın olarak içinde yaşadıkları toplumların ataerkil çizgisine karşı çıkmak da etkili olmuştur. Bu makalede Arap Baharı öncesi ve sonrasında kadın hakları ile ilgili gelişmelerin incelendiği 4 ülke için ortak nokta, kadınların çeşitli protesto yöntemleriyle temel hak ve hürriyetlerini talep etmesidir.

Liberal feminist yaklaşımın temelinde kamusal alan/özel alan dikotomisi yer almaktadır. Bu dikotomi, kadınlar ve erkekler için cinsiyet temelinde ayrı sosyal alanlar inşa etmektedir. Bu ayırım, kadınlık ve erkeklik kimliklerini mekânsal alanda yeniden inşa eder. Buna göre kadınlar doğaları gereği özel alanda kalırken kamusal alan erkekler için tahsis edilmiştir. Böylece kadın ve erkek arasında cinsiyete dayalı bir iş bölümü yapılmakta, kadın ev ve aile ile ilgili işleri yürütürken erkeğin ise kamusal alanda aktif rol alması beklenmektedir. Feminist literatürde tartışılan önemli kavramlardan birisi olan ataerkillik kamusal alan/özel alan ikileminin temelinde yer almaktadır. Kadının özel alana hapsedilmesi ataerkil toplumlarda kadına atfedilen ikincil ve itaatkâr rolün bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ataerkil toplum düzeni kadın ve erkek arasında hiyerarşik bir rol düzeni belirleyerek hem aile içinde hem de sosyal ve ekonomik hayatta erkeklerin baskın bir konumda olmasına sebep olmaktadır.

İlk feminist metin olarak adlandırılan Mary Wollstonecraft'ın kaleme aldığı *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Gerekçelenirilmesi) ilk feminist metin olarak nitelendirilmiştir. Bu eserinde Wollstonecraft kadınların da erkekler gibi insan olduğunu ve dolayısıyla aynı haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Yine kadınlar eğitim hakkına sahip olurlarsa hak ettikleri gibi yaşamaya başlayacakları için sosyal veya siyasi hayattaki cinsel ayrımcılığın yok olacağını iddia etmektedir. John Stuart Mill'in karısı Harriet Taylor ile birlikte yazdığı *On the Subjection of Women* (Kadınların Boyunduruk Altına Alınması Üstüne) başlıklı klasikleşen makalesinde toplumun mantık ilkesine göre organize edilmesi ve cinsiyet gibi doğum tesadüflerinin geçerli olmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Esas itibariye bu eser kadınların ve erkeklerin aynı zekâ kapasitesine sahip olduğunu bu sebeple ikisinin de eşit şekilde hür idarelerinin bulunduğunu söylemektedir. Bu temelde kadınların profesyonel iş hayatı ve siyasal alandan dışlanmaması gerektiğini savunarak, eğitim, çalışma, seçme ve seçilme gibi temel hak ve özgürlüklere sahip olması gerekliliğini belirtmektedir (Heywood, 2013, s. 245). Liberal feministler bireycilik ve doğal haklar gibi düşünceler etrafında kadının kamu hayatına katılımını tartışarak, kadınların da erkeklerle aynı temel haklara sahip birer vatandaş olduklarını ileri sürmüşlerdir.

Wollstonecraft ve Mill'in de öncülük ettiği birinci dalga liberal feminizmde ataerkil düzen reddedilmekle birlikte, kamusal alan/özel alan ayırımı ve toplumsal cinsiyet temelli iş bölümüne karşı bir duruş

sergilenmemiştir (Code, 2004). İkinci dalga liberal feminizmin önde gelen isimlerinden Betty Friedan'ın görüşü kadının ev hayatı ve kadınlık görevleriyle sınırlı olmadığı kamusal alanı da hak ettiği yönündedir. Kısaca, Friedan kadının eş ve anne olarak evine (özel alana) ait olduğu görüşünü reddederek kadınların da kamusal alana katılması gerektiğini savunmaktadır. Kocaların eşleri ve çocukları üzerinde sınırsız otorite kurmalarının eleştirisi yoluyla kadınların temel medeni haklarına sahip olması gerektiğini vurgular. Kadınların mantıksız, duygularıyla hareket eden ve noksan varlıklar olmadığını ve onların da rasyonel, mantıklı ve rekabetçi özelliklere sahip oldukları anlayışıyla eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda yasal ve resmi olarak kadınların özgürleştirilmesinden ziyade tüm bunların gerçekleşebilmesi için kadınların da erkeklerle aynı eğitim ve donanımına sahip olmaları gerekmektedir (Nash, 2004, s. 304; Donovan, 2005, ss. 15-22; Yörük, 2009, s. 65; Watkins ve Maria, 1996, ss. 11-29).

Arap Baharı'ndan etkilenen 13 ülke göz önünde bulundurulduğunda bu ülkelerde ortaya çıkan yeni kadın hareketlerinin Müslüman kadının konumunu ve haklarını tartışmakta olan İslamcı feminist söyleme yeni bir açılım kazandırabileceği söylenebilir. Zira bu ülkeler, 1990lı yıllardan itibaren yapılmakta olan tartışmalara çok az teorik malzeme sunabilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kamusal ve özel alanlarının merkezine İslami kuralları oturtmuş bu ülkelerde yaşayan kadınlar İslamcı feminist akım için bir açılım getirebilirler. Bu nokta, bu çalışmanın amaç ve sınırlarını aştığı için sadece kadın hakları ve demokratikleşme çabaları arasında ilişkiye odaklanarak 4 ülke incelenmiştir. Kökenleri on dokuzuncu yüzyıla dayanan İslamcı feminist söylem, milliyetçi hareketler ile bağlantılı olarak modernleşme çalışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu yüzyılda, kadın hareketlerinin de görüldüğü Osmanlı (Türkiye), Mısır ve İran'da başlayan tartışmaların, farklı toplumsal tecrübelerden etkilenmiş olsalar da ortak bir çizgi oluşturduğu söylenebilir (Güç, 2008, s. 652). Müslüman ülkeler açısından zikredilen bu üç ülke tartışmalardaki başat konularını devam ettirmiş olmakla birlikte, İslamcı feminizm çalışmalarını çoğunlukla Batı'da yaşayan Müslüman kadın akademisyenler ile Endonezya, Malezya gibi ülkelerdeki kadın aktivistler yönlendirmişlerdir. İslamcı feminizmin savunduğu temel görüş birincil İslami kaynakların kadınlar tarafından ve kadınlar lehine yeniden okunması ve yeniden yorumlanmasıdır (Bora, 2008, s. 65). Doğru yorumlandığı takdirde Kur'an'ın cinsiyet eşitliği ve diğer konularda sosyal adaleti destekleyen prensipleri olduğunu fakat

ataerkil toplum yapısının getirdiği çarpıtılmış yorumlamalar aracılığıyla kadınların baskı altında tutulduğu savunulmaktadır (Kynsilehto, 2008, s. 10). Bunun yanında İslamcı feministler liberal feminizmin savunduğu evrenselci eşitlik anlayışına karşı çıkararak tamamlayıcı eşitlik kavramını savunurlar. Evrenselci eşitlik anlayışında insan haklarının, cinsiyet ve kültürel ayrımlardan bağımsız olmak üzere tüm kadın ve erkekler için temel hak ve hürriyetlerin aynı olması gerektiği savunulmaktadır. Tamamlayıcı eşitlik anlayışında ise kadın ve erkeğin biyolojik olarak eşit olmadığı düşüncesi temelinde toplumdaki rollerinin de birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu görüşü savunulmaktadır (Tohidi ve Baynes, 2001, s. 18). Bu teorik tartışmalara dayanarak bölgedeki Müslüman kadın hareketinin temel hak arayışını sadece liberal feminizm ve bölgedeki ikinci bir akım olan seküler feminizm⁶ çerçevesinde savunulan evrensel hak arayışı çerçevesinde değerlendirmemek gerekmektedir. Bu gelişmeler tamamlayıcı eşitlik görüşünü ve dini metinlerin yeniden yorumlanmasını savunan İslamcı feminist yaklaşımlar için de yeni açılımlar getirebilir.

Demokratikleşme Hareketleri ve Kadın

Arap Baharı'nın yaşanması, literatürde özellikle üç konunun çalışılmasının yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Öncelikle nüfusunun çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkelerde demokrasi ve din arasındaki ilişki, ikinci olarak otoriter ve demokratik elementlerin birleştiği hibrid rejimlerin karakteri ve üçüncü olarak da sultanlık sisteminin doğası ve bunun demokrasiye geçişteki etkisidir (Stepan ve Linz, 2013). Bunun yanında Arap Baharı'na feminist bakış açısı getiren literatür henüz kısıtlı sayıda olsa da çoğunlukla kadının toplumsal hareketlerdeki yeri ve siyasi temsil konusunu irdelemiştir. Bu araştırma Arap Baharı sürecinden, bölgedeki ülkelerin kadın hakları açısından nasıl etkilendiğini ve kadınların taleplerinin Arap Baharı sonrasında ne gibi değişikliklere yol açtığı irdelenecektir. Bunun yanında Arap Baharı sürecinde kadınların protestolara katılma şekilleri ve eylemlerdeki etki düzeyleri incelenerek ülkeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulacaktır.

Arap Baharı bir demokratikleşme hareketi olarak doğduğu için bu

⁶ Seküler feminizm, kadın haklarını dini kurullarla uyumsuz görerek, dini kurulların yasaların yapılmasında ve toplumu yönetmesinde kullanılmasının kadın haklarını olumsuz yönde etkileyeceğini söylemektedir. Müslüman ülkelerde kadının geri kalmış ve ikincil durumunu İslami şeriat kurallarının uygulanmasına bağlayan Seküler feministler, bu ülkelerde kadınların statüsünün gelişmesinin en önemli yolunun şeriat kanunlarının kaldırılması olduğunu savunurlar.

araştırmada temel olarak demokratik dönüşümler ve kadın hareketlerinin bu dönüşümdeki yeri konusunda yazılmış literatürden faydalanılmıştır. Viterna ve Fallon (2008) demokratikleşme hareketlerinin kadın haklarını geliştireceğini savunan sağlam teorik sebepler olduğunu söylemiştir. İlk olarak demokrasiye geçiş erkeklere olduğu kadar kadınlara da yeni siyasi katılım hakları sağlamaktadır. İkinci olarak aktivistler yeni devlet kurumlarının ve politikalarının oluşturulduğu bu sürece katılma ve katkı sağlama imkânına sahip olabileceklerdir. Üçüncü olarak ise feminist hareketler çoğunlukla kadın hareketlerinden doğmaktadır ve demokrasi hareketleri çoğunlukla kadın aktivistlerin de katılımıyla olmaktadır. Bu bakımdan özellikle geçiş dönemlerinde feminist aktivizminin yüksek seviyede olması beklenmektedir (Viterna ve Fallon, 2008). Arjantin, Şili, Güney Afrika, Filipinler ve Kuzey İrlanda örnekleri, kadınların demokratikleşme hareketlerinde etkin bir şekilde yer aldığını ve demokrasi kültürünün oluşmasında başarılı sonuçlara ulaştıklarını göstermiştir (Moghadam, 2013).

Fakat bu tezlerle çelişir şekilde, bir çok vaka analizi ve ampirik çalışma, kadınların aktif olarak demokratikleşme hareketlerinde yer almasının, kadınların siyasetin işleyişine ve politikaların yapılmasına olan etkisinin çok sınırlı kaldığını göstermiştir. Örneğin, Doğu Avrupa'daki demokratikleşme hareketi kadınların siyasetteki temsilini büyük oranlarda düşürmüş, kadın kotaları kaldırılmış, kadınların annelik, çocuk bakımı ve kürtaj gibi üremeye ilgili haklarında da gerilemelere yol açmıştır (Viterna ve Fallon, 2008; Moghadam, 2013; Roman, 2001; Haney, 1994). Demokratikleşme hareketlerinin kadın haklarının ve özgürlüklerinin kısıtlanmasıyla sonuçlanmasına literatürde "erkek demokrasisi" teriminin girmesinde ilham kaynağı olmuştur (Temkina ve Zdravomyslova, 2003; Moghadam, 2013; Heinen 1992; Watson, 1993). Arap Baharı sürecinde kadınların toplumsal hareketlerdeki yerini inceleyen literatür de kadının birçok ülkedeki toplumsal harekette aktif olarak yer almasına rağmen protestolar bittikten sonraki süreçte muhalifler ve rejim arasındaki müzakerelere dahil edilmediğini ve siyasi haklarının sınırlandırıldığı tezini savunmaktadır (Esfandiari, 2012; Al Ali, 2012; Karakır ve Aknur, 2015).

Araştırmanın Analitik Çerçevesi

Bu araştırmada Arap Baharı'na katılan ülkeleri söz konusu süreç içinde ortaya çıkan sonuçlara bakarak dört gruba ayırmaktayız. İlk grup ülkelerde halk hareketleri köklü değişikliklere yol açtığı için bu ülkeler

devrim ülkeleri olarak nitelendirilmiştir. Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'i içeren bu ülkelerde mevcut liderler devrilmiş ve yerine farklı yönetimler gelmiştir. İkinci grup ülkelerde tam olarak bir devrimin yaşandığı söylenememekle birlikte toplumsal hareket anayasal değişikliklere yol açmıştır. Bu sebeple Fas, Ürdün ve Cezayir'i içeren bu kategoriye *kurumsal reform ülkeleri* ismi verilmiştir. Üçüncü olarak bazı ülkelerde halk hareketlerinin sadece protesto seviyesinde kaldığı ve mevcut rejimler tarafından hareketlerin büyümesine izin verilmediğini görmekteyiz. Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Umman'ı kapsayan bu kategorideki ülkelere bu yüzden *protesto ülkeleri* denilmiştir. Son olarak da sadece Suriye'nin Arap Baharı'ndan sonraki mevcut durumu incelendiğinde, toplumsal hareketin bir iç savaşla sonuçlanmış olduğu görülmektedir. Bu nedenle tipolojinin son kategorisine *iç savaş ülkeleri* denilmiştir.

Tablo 1: *Karşılaştırma Tipolojisi ve Ülkelerin Dağılımı*

Arap Baharının Sonuçları Tipolojisi	Ülkeler
1. Devrim ülkeleri	Tunus, Mısır, Libya, Yemen
2. Kurumsal reform ülkeleri	Fas, Cezayir, Ürdün
3. Protesto ülkeleri	Irak, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt, Umman
4. İç savaş ülkeleri	Suriye

Ortaya koyulan bu tipoloji, araştırmada daha fazla ülkenin analizinin yapılmasına olanak sağlayacağı için önem arz etmektedir. Busınıflandırma, Arap Baharı'nın demokrasi ve toplumsal hareketler bağlamındaki etkilerinin benzer olduğu ülkelerde, Arap Baharı sürecinin kadın haklarını nasıl etkilediği konusunun incelenmesini kolaylaştırarak bu ülkelerin genel konjonktürden nasıl etkilendiğinin incelenmesini sağlayacaktır. Kadının sosyal, ekonomik ve siyasi statüsünün Arap Baharı'ndan nasıl etkilendiğini ve kadın haklarının nasıl değiştiği konusunu da mevcut literatürde odaklanılandan daha fazla ülkeyi içererek değerlendirme fırsatı sağlayacaktır.

Araştırmanın analizleri Viterna ve Fallon'un karşılaştırma çerçevesinden esinlenerek kurgulanmış üç temel nokta üzerinden yapılacaktır. Her bir ülke grubundan seçilen bir ülke için Arap Baharı öncesi, süresi ve sonrasında kadın hakları ve kadın hareketinin durumu ve talepleri, rejimin genel durumu ve kadına bakışı incelenecektir. Bu araştırmadaki

Arap Baharı öncesi, süreci ve sonrası şeklinde yapılan sınıflandırma, metnin daha sistematik bir şekilde yazılarak anlaşılabilirliğini arttırmak amacıyla yapılmıştır. Bu yöntem, konu hakkında var olan “Arap Baharı bitmiş bir süreç midir yoksa hala devam etmekte midir?” gibi soruları içeren tartışmaları dikkate alarak, tarihsel akış süreci içerisinde yapılacak bir anlatımın, Arap Baharı'nın getirdiği değişimi daha net açıklayacağı görüşü ile seçilmiştir.

Bölgeye Genel Bir Bakış: Demokratikleşme Hareketi ve Kadın Hareketi

Kronolojik olarak baktığımızda, 18 Aralık 2010 yılında Tunus'ta Muhammed Buazizi'nin kendini yakmasıyla başlayan ve sırasıyla Lübnan, Mısır, Yemen, Bahreyn, Libya, Ürdün, Irak ve Suriye'ye yayılan bu gösterilerin temelinde uzun süreli otokratik yönetimlerin bulunması görülebilir. Protestolara katılan her bir vatandaşın bir beklentisi vardı. Örneğin kadın/erkek işçiler, işsizler ve fakirler gelir dağılımı eşitsizliği gibi iktisadi sebeplerden, hak mağdurları insan haklarını edinmek için, bazıları ise rüşvete karşı savaşmak gibi sebeplerden alanlara geliyordu. Bu bölgede en büyük sorunlarından birisi tarım odaklı ekonomik yapıdan dolayı halkın ekonomik durumunun kötü olmasıydı. Dünya Bankası 2010 yılı gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYH) tablosuna bakıldığında tarım sektörünün, gelişmiş ülkelere oranla daha çok yer kapladığını görmekteyiz. Tarım sektöründe verimliliğin diğer sektörlerle göre daha düşük oluşu, bu sektörde çalışanların gelirlerinin de daha düşük olmasına neden olmaktadır. Geniş halk kitlelerinin bu sektörde yaşadıkları dikkate alındığında, bu durum yaygın yoksulluk ve toplumsal gelir dağılımında büyük dengesizliğe yol açmaktadır (Öztürkler, 2014, s. 6). Tarım odaklı ülke ekonomisinin doğurduğu gelir dağılımındaki dengesizlik ve yoğun şekilde hissedilen ekonomik sıkıntılar ile işsizlik sorunundan bezmiş halkın protestolarda korkusuz şekilde yer almasını tetiklemiştir.

Sadece ekonomik sebeplerden değil; halk, güvenlik nedenlerinden ötürü de kendini rahat hissetmediği için baskıcı rejimi kabul etmek istemiyordu. Uzun süredir varlığını koruyan iktidar ve diktatöre dönüşen yöneticiler, gerekli iktisadi kaynaklar mevcut olmasına rağmen halkı düşük ücretle, zor şartlar altında yaşamak zorunda bırakıyordu ve bu düzende kendi vatandaşlığını, kendi özgürlüğünü kanıtlamaya çalışan kadınların varlığı bu protestoların başlamasının önünü açan belli başlı sebeplerdi. Küreselleşen dünya düzeninde bilginin akışının kolaylaşması, bölge halklarının demokrasi sorunlarının ve ekonomik sorunlarının

farkındalığını da arttırmaktaydı. Bu farkındalık sosyal, ekonomik ve politik hakların elde edilmesi için mücadeleye girilmesi ihtiyacını doğurmaktaydı. Bu sebeplerle başlayan Arap Baharı'nın ortaya koyduğu bu büyük değişimler sadece devlet açısından değil; kadın, çocuk, erkek herkes için çok fazla şey ifade etmiştir.

Alanlarda protestoya çıkan her bir vatandaşın aslında temsil ettiği birden fazla kimlik vardı. Meselâ, kadınlar alanlarda hem işçi kimlikleri hem kadın kimlikleriyle vardı. İşçi olarak erkeklerden daha düşük ücretlere çalıştırılan kadınların emeği sömürülürken, buna ilâve olarak erkek egemen sistemin içinde evinde, toplumda, sokakta yürürken ayrımcı davranışlara maruz kalıyorlardı. Kahire Amerikan Üniversitesi öğretim üyesi ve Demokrasi İçin Kadınlar grubunun üyesi Rabab El-Mahdi, bir röportajında Mısır'daki kadın hareketi için şu yorumda bulunmuştur:

“Bence devrim, kadınların mücadelelerinde hangi noktaları öne çıkarmaları gerektiğini daha net bir şekilde tanımlamalarına yardımcı oldu. Ayrıca, hem kadın hem Mısırlı olarak birlikte mücadele edebilmelerinin yolunu açtı. Hem işçi hem kadın, hem anne hem aktivist gibi ikili kimliklerin oluşabilmesinin önünü açtı. Bence bu feminizmin ve kadın hareketlerinin ne olduğunu yeniden tanımladı. Kadın hareketlerinin diyorum, çünkü bence bu devrimden sonra birçok farklı kadın hareketi ortaya çıkacak. Bence tüm bu hareketler yeniden tarif ediliyor” (Altuğ, 2012).

Tablo 2: *Arap Baharı Öncesi ve Sonrası Demokrasi ve Kadın Hakları Göstergeleri*

Arap Baharı Tipolojisi	Ülkeler	Freedom House Dünya Özgürlük Endeksi 1:en özgür 21*: en az özgür		Dünya Ekonomik Forumu Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksi 0,00: eşitsizlik 1,00: eşitlik	
		2010	2016	2010	2015
Devrim Ülkeleri	Mısır	16,5	16,5	0,590	0,599
	Tunus	18	6	0,627	0,634
	Yemen	16,5	19,5	0,460	0,484
	Libya	21	18	-	-
Kurumsal Reform Ülkeleri	Fas	13,5	13,5	0,577	0,593
	Cezayir	16,5	16,5	0,605	0,632
	Ürdün	16,5	16,5	0,605	0,593
Protesto Ülkeleri	Umman	16,5	16,5	0,595	0,604
	Suudi A.	19,5	21	0,571	0,605
	Bahreyn	16,5	19,5	0,622	0,644
	Kuveyt	12	15	0,632	0,646
	Irak	16,5	16,5	-	-
İç Savaş	Suriye	19,5	21	0,593	0,568

Kaynak: Freedom House (2016), Freedom House (2010a), World Economic Forum (2015), World Economic Forum (2010).

Not: 21 skoru Freedom House Özgürlük Endeksinin 3 ölçütünün toplanması ile bulunmuştur. Bu 3 gösterge 7li ölçütten oluşan 1) politik haklar 2) sivil haklar ve 3) özgürlük oranı skorlarıdır.

Bireysel bir protestonun, kitleleri harekete geçirecek kadar büyük, kolektif gösterilere dönüşmesindeki etken ülkelerin birbirlerine birçok farklı yönüyle benzerlik göstermesiydi. Bu gösterilerle birlikte toplumun her kesiminden insan hakları, demokrasi ve eşitlik talepleri duyulmaya başlandı. Fakat Tablo 2'de görüleceği gibi rejimlerin bu taleplere cevap verme düzeyleri ve şekilleri büyük farklılıklar gösterdi. Kadın hakları söz konusu olduğunda ise halkın bakış açısı ve ülkelerin kat ettiği ilerlemeler birbirlerinden çok farklı olmakla beraber uluslararası baskılarla da birleşince çoğunlukla olumlu yönde ilerlemiştir. Ortadoğu ülkelerindeki kadın haklarını teorik olarak incelediğimizde, birçok ülkenin anayasasında eşitlik hakkında maddeler bulunmaktadır. Buna ek olarak, uluslararası düzende öneme sahip bir sözleşme olan Kadına Karşı

Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) imzalanmıştır. Lâkin Şeriat Hukukunun⁷ anayasadan daha üstün olması ve CEDAW'ın bazı maddelerine çekince koyulması, edinilen kadın haklarının pratikte uygulanmasını engellemiştir. Örneğin, Tunus, Suriye, Mısır gibi birçok Arap ülkesi CEDAW'ın evlilik ve aile hayatında kadın erkek eşitliğini düzenleyen 16. Madde ve vatandaşlık eşitliğini belirleyen 9. Maddesine çekince koymuşlardır. Suudi Arabistan ise CEDAW'ı imzalamasına rağmen herhangi bir maddenin İslami yasalar ile çelişmesi durumunda CEDAW'ı uygulama yükümlülüğünde olmadığını belirtmiştir (UN Women, 2016).

Arap Baharı öncesinde ve sonrasında Freedom House demokrasi göstergelerine bakıldığı zaman, Tunus'un 5 yıl içerisinde çok büyük bir aşama kat ederek politik haklar, sivil haklar ve özgürlük konularında gelişme göstermiştir. Tunus geniş katılımlı bir demokrasi tecrübesini yaşama arzusunu ortaya koyan bir ülke olarak ortaya çıkmış ve protestolara katılım diğer ülkelere kıyasla daha fazla olmuştur. Takip eden süreçlerde demokratik seçimlerin yapılması ve daha eşitlikçi bir anayasanın yapılması ile önemli demokratikleşme adımları atmıştır (Yıldırım, 2014; Arieff, 2012, s. 1; Bellin, 2011, s. 6). Libya'da demokrasi skoru 3 puan artarak 21'den 18'e çıkmıştır. Libya'da özellikle Kaddafi rejiminden sonra medya üzerindeki baskının azalması, hareket özgürlüğü ve seçimle ilgili bazı koşulların iyileşmesi gibi konularda küçük de olsa da bazı iyileşmelerin olduğu görülmektedir. Fakat buna rağmen Libya hala özgür olmayan ülke kategorisinde yer almaktadır. Tablo 2'de görüldüğü gibi, Fas, Mısır, Cezayir, Umman, Ürdün ve Irak'ın demokrasi skorlarında 2010 ve 2016 yılları arasında herhangi bir fark yoktur. Bu sonuçlar Arap Baharı demokratikleşme hareketinin başarıya ulaşmadığını ve pek de bir aşama kaydedilemediğini göstermektedir. Örneğin, Mısır'da yaşanan askeri darbe ve az katılımlı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde darbenin başmimarı El Sisi'nin seçilmesi ve istikrarlı hükümetlerin olmaması bu savımızı destekler niteliktedir. Bunun yanında Yemen, Suudi Arabistan, Bahreyn, Kuveyt ve Suriye'de demokrasinin daha kötüye gittiği ve halkın özgürlük düzeyinin fark edilir şekilde azaldığı görülmektedir. Çoğunluğu Körfez ülkeleri olan bu ülkelerde ortaya çıkan protestoların, demokratikleşmeden ziyade zaten otoriter olan rejimlerin toplum üzerindeki baskılarını arttırdığı sonucuna varılmaktadır. Tablo 2'nin sağında yer alan Küresel Toplumsal Cinsiyet Uçurumu Endeksinde

7 Mısır, Ürdün, Suudi Arabistan, Umman gibi ülkelerde şeriat kanunları yürütmenin kaynağı olarak gösterilmiştir. Ek olarak kadın hakları konusunda Şeriat'ın esas alınması gerektiği ile ilgili maddeler vardır.

bakıldığında, demokratikleşme hareketlerinin başarısından bağımsız olarak birçok ülkenin kadın haklarında gelişme gösterdiğini görmekteyiz. Yemen, Fas, Cezayir, Bahreyn'de toplumsal cinsiyet göstergeleri önemsenmeyecek kadar az (0,02 puandan az) iyileşme göstermiştir. Ürdün ve Suriye'de ise toplumsal cinsiyet uçurumunun arttığını görmekteyiz.

Bu göstergeler de göz önünde tutularak araştırmanın bir sonraki aşaması için her bölgeden bir ülke seçilmiştir. Devrim ülkeleri kategorisinden Tunus hem demokratikleşme hareketinin başarıya ulaşan tek ülkesi olması bakımından hem de kadın hakları verilerine bakıldığı zaman ilk üç ülke arasında yer alması bakımından incelemeye değer bulunmuştur. Bölgedeki diğer ülkelerde devrim hareketi demokratikleşme hedefini başaramamıştır. Kurumsal reform ülkeleri grubundan ise Ürdün ve Cezayir'e göre Fas'ın demokrasi skorunun daha yüksek olduğunu ve kadın hakları alanında da belirli bir gelişme gerçekleştiğini görüyoruz. Bunun yanında Fas üç ülke arasında anayasal düzenleme bakımından en kapsamlı değişikliklerin yapıldığı ülke olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple örnek olay incelemesi için Fas alınmıştır. Son olarak Suudi Arabistan demokrasi durumu kötüleşmesine rağmen kadın haklarında bazı kazanımlara ulaşan bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Suudi Arabistan dünyada kadın haklarının en kötü olduğu ülkelere birisi olarak kadınların bazı kazanımlara ulaşması ve bunun demokrasinin kötüleştiği bir ortamda yapılması bu ülkenin konumunu ilginç kılmaktadır. Son grupta ise karşımıza sadece Suriye çıkmaktadır. Suriye demokrasi hareketlerinin iç savaş ile sonuçlandığı tek Arap ülkesidir. Savaşın olumsuz etkilerinden hem demokrasi göstergeleri hem de kadın hakları göstergeleri olumsuz olarak etkilenmiştir. Bu sebeple Suriye'nin derinlemesine incelenmesi önem arz etmektedir. Kategoriler içinde ele alınan ülkelerin kadın hareketleri ve bu hareketlerin Arap Baharı'ndan etkilenme durumları bütün ülkelerde farklılık göstermektedir. Bu sebeple örnek olay incelemesinde odaklanılan ülkelerin, o kategorideki diğer ülkeleri temsil etmediğini söylemek doğru olacaktır. Bir sonraki bölümde, makalenin anlatılan amaçları doğrultusunda söz konusu ülkeler derinlemesine incelenerek farkların tam olarak anlaşılması sağlanacaktır.

Örnek Olay İncelemeleri

Tunus Örneği

Arap Baharı Öncesi:

Tunus halkı uzun yıllar boyunca Fransız sömürgeci altında kalmış ve kendi bağımsızlığını kazanmak için Habib Burgiba'nın önderi olduğu ulusal bağımsızlık mücadelesini kadın erkek birlikte vermiştir (Aktaş, 2012a, s. 38). Tunus'ta kadın hareketinin tarihsel gelişimine bakacak olursak, incelemeye değer ilk olgu "devlet feminizmi"dir. "Devlet feminizmi, devlet tarafından resmi olarak uygulamaya koyulan, kadınların var olan sistemdeki hak ve statülerinde iyileşme sağlamak adına yapılan faaliyetler bütününe verilen addır" (Gülbay, 2016). Devlet feminizmi, kadınların kendi haklarını ararken devlet için bir sorun yaratmadan önce devletin kontrolü ele alarak kadın haklarını kontrollü bir şekilde kadınlara vermesi anlamına gelmektedir. Tunus'ta devlet feminizmi kavramını anlatan yazısında Mhadhbi devlet feminizmini esasen dar görüşlü, otoriter ideolojinin prestijini koruyarak kadın hareketinin sistemli bir şekilde bastırılması şeklinde açıklamıştır (Mhadhbi, 2012). Tunus'ta devlet feminizminin etkisini göstermesiyle, ilk kadın örgütlenmeleri 1930'ların ortalarına doğru kurulmaya başlanmıştır. 1957'de Tunus bağımsızlığını kazanana kadar ülkede kadın hareketinde çok büyük sıçramalar yaşanmamıştır. Tunus'un kurucusu ve ilk devlet başkanı olarak kabul edilen Burgiba, kadın hakları konusuna önem veren ve bu konuda devletin ilerleme göstermesine katkıda bulunmuş önemli bir liderdir. Tunus bağımsızlığını kazandıktan sonra 1957 yılında kadınlara seçme hakkı, 1959 yılında hem seçme hem seçilme hakkı verilmiştir (Paxton ve Hughes, 2007, s. 48). Devlet feminizmi ile birlikte mücadeleye aktif olarak katılmak isteyen kadınlar, politik alanda taleplerini daha çok ifade edebilmek için 1958'de Tunuslu Kadının Ulusal Birliği'ni (UNFT) kurmuşlar ve bu birlik aracılığı ile kadınlara hizmetlerde bulunmuşlardır. 1983 yılında ilk kadın bakan görev yapmıştır. O günden beri Kadın İşleri Bakanlığı'na, kadınlar atanmaya başlanmıştır. Tunuslu kadınlar zamanla diğer Arap ülkelerindeki kadınlardan daha avantajlı bir konuma gelmişlerdir (Johannsson-Nogués, 2016, s. 397). Tunus, Arap dünyasındaki en büyük orta sınıfa, en iyi eğitim sistemine ve en güçlü işçi hareketine sahip ülkedir (Anderson, 2011, s. 3). 2008 yılındaki küresel ekonomik krizden etkilenen ülkede, halkın özellikle de yüksek eğitim düzeyine sahip kesiminin 2-3 yıl içerisinde işsiz kalması Arap Baharı protestolarının en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Arap İslam ülkesi olan Tunus, bağımsızlığını ilan ettikten sonra, 1956 yılında, Şeriat hukukunu kaldırmıştır. Lâkin Tunus'ta miras gibi birkaç konuda hala Şeriat hukukunun uygulandığı görülmektedir. Şeriat Hukuku'nda görülen miras ve boşanma hakları kadınlar için ayrımcı ifadeler içeriyor ve kadın

erkek eşitliğini içermemekteydi. Tunus, Arap ülkeleri ve Müslüman camiasında, en ilerici haklara sahipti ve tarihsel olarak bakıldığında en seküler Arap ülkelerinden birisi olmuştur (Karolak, 2012). 2011 yılının başlarında Zeynel Abidin Bin Ali döneminde kadınların hükümetteki siyasi katılımına baktığımızda; 45 üyeli hükümette 4 tane kadın üye vardı. Kadınların sahip olduğu bakanlıklar: Aile ve Kadın Bakanlığı, Sosyal Teşvik Bakanlığı, Amerikan ve Asya İşleri Bakanlığı, Bilgi Teknolojileri Bakanlığıdır (FIDH, 2012). Parlamentoda ise 112 meclis üyesinden 17'si kadın ve 214 üyeli temsilciler meclisininin 59 üyesi kadındı (FIDH, 2012). Temsilciler Meclisi içerisinde %30 kadın kotası uygulaması olmasına rağmen kadın temsili %27,6'da kalmıştır (Quota Project, 2015).

Arap Baharı'nda:

Tunus'ta 1989 yılından beri devlet başkanı olan Zeynel Abidin Bin Ali'ye ve onun otoriter devlet tutumuna karşı başlayan protestolar birçok Arap ülkesini harekete geçirmiştir. Tunus'un iç ve dış politikaları; istikrarlı ulusal, bölgesel ve küresel talepleri karşılayacak şekilde formüle edilmekteydi. Bu sayede, Tunus ekonomik kaynaklardan en üst seviyede faydalanmaya gayret göstermekteydi (Efegil, 2013, s. 107). Devlet Başkanı olan Zeynel Abidin Bin Ali için, iç istikrar ve bölgesel güvenlik, kendi rejiminin güvenliği için elzem bir konuydu (Efegil, 2013, s. 107). Bin Ali, devlet istikrarını sağlamak için baskıcı tutumlarda bulunabiliyordu. Örneğin; hükümete karşı muhalif olan medya, internet siteleri, Facebook gibi sosyal ağ, Youtube gibi video paylaşım sitelerine erişim yasaklıydı. Gazeteciler engelleniyor, blog sahibi olan kişiler tutuklanıyor ve blogları kapatılıyordu. Zeynel Abidin Bin Ali'nin 2009 yılındaki genel seçimden sonra gazeteciler, blog sahipleri, insan hakları aktivistleri ve hükümetin siyasi rakipleri tutuklanmıştır (Freedom House, 2010b). Tunuslu kadınlar, Arap Baharı'yla birlikte alanlarda aktif bir şekilde bulunmuşlardır. Eskisine nazaran daha politize olmuş bir şekilde hak taleplerini dile getirmişlerdir. Kadınlar özellikle sosyal medyayı aktif olarak kullanarak insanların meydanlara toplanmasında aktif rol oynamışlardır. Devrim sırasında kadınlar ve erkekler aynı safta yer almış ve demokrasi için birlikte mücadele etmiştir. Kadın aktivistlerden Emel Bin Atiye, "Devrim sırasında cinsiyet meselesi yoktu. Hepimiz aynı teknedeydik ve kadın erkek hep birlikte diktatörlüğe karşı mücadele ediyorduk" demiştir (Aktaş, 2012b, s. 39). Ocak 2010 yılında protestolar karşısında daha fazla mücadele edemeyen Zeynel Abidin Bin Ali, ülkeyi terk etmiştir. Bin Ali'nin ülkeyi terk etmesinden sonraki siyasi geçiş sürecinde kadınlar alanlarda

tam katılım gösterdiler. Kadınların alanlara katılımı bazı durumlarda erkeklerin olumsuz tepkilerini de çekmiştir. Örneğin; 29 Ocak 2011’de kadın göstericiler, erkek gruplar tarafından saldırıya uğradılar ve erkeklerin “Kendi mutfaklarınıza geri dönün!” sloganları ile karşılaştılar (FIDH, 2012). Bunun yanında, Tunuslu güvenlik güçlerinin, protestolar sırasında kadınlara cinsel şiddet uyguladığı da bazı kaynaklarda ifade edilmiştir (Johansson-Nogués, 2013, s. 400).

Arap Baharı Sonrası:

Arap Baharı’nın çıkış noktası olan Tunus aynı zamanda özgür seçimlere giden ilk ülke olmuştur. Devrim sonrası 2011’in Ekim ayında gerçekleşen seçimlerde Nahda partisi %41’lik oranla iktidara gelmiştir. Seçimlerden sonra göze çarpan ilk göstergelere göre kadınlar parlamentoda 217 sandalyeden 61’ine hak kazanmıştı. 2010 yılı verilerine bakıldığında (214 sandalyeden 59 kadın milletvekili) kadınların siyasette temsilinde büyük bir sayısal artış olmadığı görülmektedir (FIDH, 2012, ss. 11-12). Bakanlar Kurulu düzeyine bakıldığında ise 41 bakandan sadece 3 tanesinin kadın olduğu görülmektedir (Johansson-Nogués, 2013, s. 2). Fakat ünlü feminist Lilia Labidi’nin kabineye dâhil edilmiş olması eşitlikçi kadın politikalarının benimsenmesi için bir temel oluşturulmuştur (Esfandiari, 2012). Üç sene sonra gerçekleşen parlamento seçimlerini seküler tabanlı Nida Tunus Partisi kazanırken, Nahda ikinci parti olmuştur.

Ülkede demokratik geçişe rağmen işsizlik ve eşitsizliğe karşı protestolar devam etmiştir (Zorlu, 2016). Protestolardan sonra seçimlerde zaferi ilk kazanan Nahda partisi, İslamcı bir parti olarak bilinmekteydi. Parti lideri olan Raşit El-Gannuşî İslami hareketin içinde kadın haklarına önem veren ve bu konuda araştırmalar yapan bir insandı (Gannuşî, 2013). Kesinleştirilen son anayasa ile kadın ve erkek hiçbir ayrımcılık gözetmeksizin hakların eşit olduğu söylenmiştir (madde 21). İlave olarak, yeni oluşturulan seçim yasasına göre kadın kotası uygulaması getirilmiş ve genel seçimlerde partilerin gösterdikleri adaylar içerisinde kadın-erkek sayısı eşit olması koşulu koyulmuştur. 2014’te yapılan son seçimlerde meclisteki 217 koltuktan 68’ine kadınlar seçilmiş ve kadın temsili %31 olmuştur (Quota Project, 2015). Devrim sonrası Tunus’ta yapılması beklenen anayasaya tamamlayıcı kadın-erkek eşitliğinin koyulması ve medeni hukuk maddelerinin değiştirilmesi talepleri başta kadın hakları açısından endişe vermiştir. Daha sonrasında sivil toplum örgütlerinin karşı çıkması ile bu değişiklikler yapılmamış, liberal/seküler gruplar ve kadın hakları savunucularının beklentileri genel olarak karşılanmıştır

(Karakır ve Aknur, 2015, s. 145). Devrim sonrası kadınlar, talep ettikleri hakların tamamını alamamış olsalar da haklar ve demokrasi açısından daha kötü senaryolar ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, yeni durumun eskisinden iyi olduğunu kabul etmişlerdir (Şahin, 2013).

Fas Örneği

Arap Baharı Öncesi:

1956 yılında bağımsızlığını ilan etmiş bir ülke olan Fas'ın Arap Baharı öncesinde yönetim sistemi monarşidir. Efeğil, Fas'ın siyasal kültürünün resmi siyasi kurumlar değil de gayri resmi kişisel ilişkiler temelinde olması, güvensizlik ve siyasi kilitlenme üzerine kurulduğunu belirtmektedir (Efeğil, 2013, s. 106). 1970'li yıllarda, ülkede artan insan hakları ihlalleri vatandaşları endişeye sokmaya başlamış ve Fas İnsan Hakları Derneği gibi çeşitli dernekler kurularak, bu insan hakları ihlallerine karşı çeşitli çalışmalar yapılmıştır (Triola, 2013). Fatima Outaleb de bu çalışmalar çerçevesinde Kadınların Hareket Birliği'nin (Union of Women's Action) kurucu üyesi olarak 1993'de CEDAW anlaşmasının kabulü ve daha sonraları bu anlaşmaya koyulan çekincelerle ilgili Fas hükümeti ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu çalışmalar, hemen sonuç vermemiş, takip eden yıllarda Moudawana Kanunu'nda değişiklikler yapılması ve CEDAW çekinceleri konularında uzlaşmış ve bu kadınlar için olumlu sonuçlar doğurmuştur.

Fas toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda gelişmiş ülkelere göre daha kötü durumdaydı. Kadınlar toplumsal düzeyde bir ayrımcılıkla karşılaşmaktaydı. Fakat Kral Muhammed kadın hakları konusunda hassastı ve bu sebeple tahta geldikten sonra 2004 yılında Moudawana Kanunu'nu ilga etmiştir. 1990'lardan beri tasarı şeklinde kalan yeni Aile Kanunu Kral Muhammed döneminde gelişmeler göstermiştir. Bu kanun, Fas'ın Kişisel Statü Kanunu olarak geçmekte ve evlenme, boşanma, yasal vasi gibi konularda erkeklerin üstünlüğüne vurgu yapmaktaydı (HREA, 2004). Yeni kanunla evlilik ve çocukların velayeti konularında kadınlara olumlu yönde haklar verilmiş ve kadınların evlenme yaşı 15'ten 18'e çıkarılmış, kadınların boşanmasını kolaylaştırıcı maddeler eklenmiştir (Freedom House, 2010a). Fas'ta parlamento için seçilen beş yıllık temsilcilerin 325'i doğrudan seçilmektedir. 270 sandalye üst düzey üyeler için ayrılmıştır. Alt düzey için ayrılan sandalyelerin de 30 tanesi kadınlar için ayrılmıştır. Ek olarak, 2009'da yürürlüğe giren bir yasa ile kadınların yerel seçimlerde sandalyelerin yüzde 12'sini alacağı garantisini

verilmiştir (Freedom House, 2010a).

Arap Baharı'nda:

Arap Baharı protestoları olduğu zaman ülkenin başında Kral 6. Muhammed vardı. Kral Muhammed, babası Kral Hasan'dan sonra tahta geldiğinde Kraliyet konuşmasında yeni bir otorite anlayışı, yolsuzlukla mücadele, yerinden yönetim, yoksulluğun azalması ve sosyal meselelerden bahsederek babasından farklı bir yol izleyeceğinin işaretlerini vermiştir (Temelat, 2013, s. 83).

2011 Şubat ayında Fas'ın en kalabalık şehirlerinde başlayan protestolar, yüz binlerce farklı yaş, sosyo-ekonomik, din ve siyasi yönelimleri temsil eden Arap kadınlarının da yer almasıyla kitlesel bir hal aldı. Fas'taki protestolarda halk üç temel konuda değişikliğe sebep olacak reform talep etmekteydi. Bunlar ülkede bulunan otokrasiye son verilmesi, daha fazla iş imkânı sağlanması ve insan hakları alanında, özellikle de kadın hakları konusunda uluslararası düzene uygun haklara sahip olmaktır (Triola, 2013). Bunlara ek olarak, 2011 yılı Şubat ayında protestolar devam ederken kadınlar kendileri için sağlık ve eğitim reformu gibi daha farklı hak taleplerinde de bulundular (Triola, 2013). Bu reformlar, kadınların kendi ayakları üzerinde durabilmesi için hayati önem arz etmekteydi. Fas'ta kamusal alanda kadınların varlıklarını, topluma katılımının görece uzun bir geçmişi vardı. Protestolar sırasında kadınların ve erkeklerin aynı anda alanlarda bulunması farklı sonuçlar doğurdu. Örneğin, protestolar sırasında iki tane Faslı genç kadın kısa etek giydikleri için polisler tarafından tutuklanmıştır (Kassam, 2015). Tutuklanma gerekçeleri ise kadınların dar ve kısa etek giymeleri nedeniyle toplumda ahlaksızlığa sebep olmalarıydı. Bu olay tüm dünya genelinde büyük yankılar uyandırdı. Başkentte başlayan halk ayaklanması dalga şeklinde yayılarak diğer bölgelere de sıçradı ve protesto gruplarının ortak talepleri demokratik reformdu.

Arap Baharı Sonrası:

Yirmi gün süren protestolardan sonra baskı karşısında, Kral Muhammed iki temel siyasi taviz vermiştir: Yeni anayasa ve erken parlamento seçimleri (Temelat, 2013). Kral Muhammed yeni anayasa için dört ay gibi müddet verip, Fas'ta anayasa hukukunda uzman olan Profesör Abdeltif Menouni'yi atamıştır. Anayasanın sistemli bir şekilde oluşturulması için Anayasal Revizyona İlişkin Danışma Komisyonu oluşturulmuş ve siyasi

partiler, sivil toplum örgütleri, sendikalar ve diğer siyasi aktörlerle görüşmeler yapılmıştır (Temelat, 2013). Bu demokrasi zemininden faydalanan Fas sivil toplum örgütleri, kadın haklarının korunması için bazı taleplerde bulunmuştur. Bu taleplerden bazıları; CEDAW çekincelerinin geri çekilmesi, anayasaya “kadın-erkek eşittir” ilkesinin koyulması, karar organlarındaki kadın sayısının artırılmasıdır (FIDH, 2012, ss.73-74).

20 Şubat hareketinin hedeflerini düşündüğümüzde kadın hakları taleplerinin ön plana çıktığını görmekteyiz. Aktivistler kadınların sosyo-ekonomik adalet için verdikleri mücadelede, erkeklerle eşit vatandaşlık hakları talebinde bulunmaktadır. Nihayetinde 18 Haziran günü açıklanan anayasal reform değişiklikleri içinde kadınların ve erkeklerin, sivil hayatta ve sosyal hayatta eşit olacağının teminatı verilmiştir (Temelat, 2013). İlâve olarak, 2011 yılının sonunda yapılan seçimler sonucunda kadınların temsil oranı %15 olmuş ve koalisyon hükümetinde 30 devlet bakanından 1'inin kadın olacağı duyurulmuştur. Fas'ta olan bu kadın hareketleri; erkeklerin ve kadınların birlikte geleneksel mekânların dışına çıkarak sosyal ve ekonomik adalet için bir arada mücadele ettiklerini göstermektedir (Salime, 2012, s. 105).

Suudi Arabistan Örneği

Arap Baharı Öncesi:

Suudi Arabistan 1932 yılında mutlak monarşi olarak kurulmuştur. O yıllarda çok fakir bir ülke olsa da petrol rezervlerinin keşfedilmesinden sonra özellikle krallık ailesi zenginleşmiş ve dünyanın en büyük petrol üreticilerinden birisi olmuştur. Kur'an ve Sünnet, ülkenin anayasası olarak kabul ediliyor olsa da 1992 yılında ülkenin Temel Kanunu (Basic Law) kabul edilmiştir. Hala yürürlükte olan bu kanun şeriat kanunlarının Selefî yorumunu benimsemekle beraber, kadın hakları ve insan haklarının korunması ile ilgili herhangi bir madde içermemektedir.

Suudi kadınları, kişisel özgürlük ve kamusal alanlara katılım alanında gardiyanlık sistemi olarak da nitelendirilen bir kontrol sistemi ile sınırlandırılmaktadır. Bu sistemde aile bağları olan bir erkeğin izni olmadan kadınlar evlenemez, seyahat edemez veya yüksek eğitime gidemezler. Bunun yanında Aile hukuku da tamamen Şeri hukuk kuralları çerçevesinde yürütülmekle beraber; kadınların hem özel alanda hem de kamu alanlarında katılımı çok sınırlı seviyededir.

Suudi kadını, Arap Baharı'ndan önce 2 tane büyük kampanya başlatmıştır.

Bunlardan ilki boşanma ve çocukların vesayeti konusundaki yasaların iyileştirilmesi gerektiğini savunuyordu. İkincisi ise kadınlara seçme hakkının verilmesi üzerinedir. Bunların yanında Prensess Adelah'ın öncülüğünde kadınlara karşı aile içi şiddet ve çocuk istismarı konusunda büyük bir ulusal kampanya yürütüldü. Bu kampanya çerçevesinde polisleri, hâkimleri, doktorları içeren bir kesime eğitimler verildi. Şiddete maruz kalan kadın ve çocuklara yardımcı olmak amacı ile yardım hattı ve korunma evleri kuruldu (Murphy, 2012).

Arap Baharı'nda:

Tunus'ta ortaya çıkan Arap Baharı protestolarından etkilenen Suudi Arabistan halkı, Cidde ve Riyad'ı da içeren birçok şehirde ufak çaplı protestolar yapmışlardır. Bu protestolarda anayasal bir monarşi kurulması talep edilmiş ve özellikle Sünni kral ailesinin, ülkedeki Şiilere karşı ayrımcılık yaptığı savunulmuştur (BBC, 2013a). Bunun sonucunda ülkede ilk defa bir siyasi parti kurulmuş, fakat bu parti kısa bir süre içerisinde kaldırılmıştır (The National, 2011). Suudi yönetimi protesto yapılmasını yasaklamıştır ve protestolara katılanlar yakalanarak hapse atılmıştır. Protestolar, hapse atılanların serbest bırakılması için devam etmiştir.

Arap Baharı sürecinde diğer ülkelerle farklılaşır şekilde, kadınlar sokak protestolarında fazla yer almadılar. Fakat kadınlar sosyal ağ üzerinden oy kullanma hakkı kampanyasını devam ettirdiler. Bunun yanında 2011 yılının 17 Haziran'ında, 60'tan fazla kadın sosyal medya üzerinden organize olarak ülkenin farklı şehirlerinde araba ile trafiğe çıktılar (Murphy, 2012). Kadınlar araba kullanırken görüntülerini kaydederek sosyal medya hesaplarında yayınladılar. Birçok polis, trafikte bu kadınları görmezden geldi ama bazı kadınlar tutuklandılar ve bir kadın 10 kırbaça cezasına çarptırıldı, fakat bu ceza iptal edilerek hiç uygulanmadı (Murphy, 2012). Tüm bu uygulamalar Suudi yönetiminin bu konudaki hoşgörüsünün artmaya başladığını ve kadınların bu ülkede bazı temel haklarını elde edebileceklerini işaret etmektedir.

Suudi Arabistan'da yapılan bu protestolar aynı zamanda İslamcı feministlerin savunduğu görüşü destekler nitelikte erkeklerin yorumlarıyla oluşturulan şeriat kanunlarının koyduğu bazı kuralları değiştirme girişimi olarak da yorumlanabilir. Oy kullanma hakkı ve araba kullanma protestoları bu eylemlerin günah olmadığı bilinciyle yapılmıştır. Burada kadınlar için sorun teşkil eden yasal düzenlemeler, ataerkil

düzenin gölgesinde kalan dini kuralların yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır.

2012 yılında kadınlar sonradan erkeklerin de katıldığı kampüs protestoları yaptılar. Bu protestoların amacı üniversitelerdeki imkân ve olanakların yetersiz olması ve kendilerine iyi davranılmamasıydı (Murphy, 2012). Bu protestolar kısa süreli olsa da genç kadınların genel olarak sosyal hayattaki hoşnutsuzluklarına dair farkındalıklarının ve haklarını aramak için cesaretlerinin arttığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Arap Baharı Sonrası:

Suudi Arabistan'da, Arap Baharı insan hakları ve özelden kadın haklarının sistematik olarak ihlal edilmesinin sonunu getirmemekle birlikte, kadın haklarının bazı konularda iyileştirilmesini hızlandırmıştır. Özellikle Suudi kralı Abdullah bin Abdulaziz'in kişisel inisiyatifi kadın haklarında, Arap Baharı sonrasında kadınların bazı kazanımlar sağlamasına yol açmıştır. Suudi ruhban sınıfının en yaşlı ve muhafazakâr üyelerinden Başmüftü Abdulaziz Al al-Sheikh, kadınların siyasete katılmasını "kapıların şeytana açılması" şeklindeki yorumlarına karşı Kral Abdullah 2011 yılında Suudi ruhban sınıfının kıdemli üyelerini kovarak kadınlara 2015 yılı yerel seçimlerde geçerli olmak üzere seçme ve seçilme hakkı vermiştir (McDowall, 2013; Murphy, 2012). Bunun yanında, daha önce sadece erkeklerden oluşan danışma meclisi görevi gören Şura Meclisine de 30 kadın üye atanmış ve 2013'ten itibaren %20 kadın kotası aktif olarak uygulanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda, Kral Abdullah kadın istihdamını arttırmak için iç çamaşırı ve kozmetik dükkânlarındaki bütün erkek satıcıların, kadın satıcılar ile değiştirilmesi emrini vermiştir. Böylece 2012 yılı Ocak ayı sonuna kadar iç çamaşırı ve 2012 yılı Haziran ayı sonuna kadar da kozmetik dükkânlarının tamamında sadece kadın satış elemanları çalışmaya başlamıştır (Murphy, 2012; McDowall, 2013; Anabtawi, 2012).

2015 Ocağında Kral Abdullah'ın ölmesiyle daha tutucu olarak tanınan Kral Salman bin Abdulaziz Al Saud tahta çıkmıştır. Kral Salman dönemi kadın hakları açısından bazı gelişmelere şahit olsa da insan hakları açısından karanlık bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Amnesty International, 2016). Kral Salman döneminde, Suudi İçişleri Bakanlığı, dul ve boşanmış kadınlara aile kimlik kartı çıkarılması için çalışmasını devam ettirmektedir (Curry, 2015). Bu kimliğe sahip olmak acil tıbbi durumlar ve çocukların okula yazdırılması gibi konularda erkeğin izni olmadan

kadınların kendi kararlarını verebileceği bir yasal temel oluşturacaktır. Bu hakkın tanınması sınırlı seviyede de olsa kadınlar için önemli bir gelişme niteliğinde olacaktır.

Fakat bu kazanımlar yanında ülkede kadınlar hala erkekler ile eşit olmaktan uzak bir durumdadır. Kadınlar hala erkek velilerinin izni olmadan pasaport edinmiyor, evlenemiyor, seyahat edemiyor veya yüksek eğitime başlayamıyorlar. Suudi Arabistan hem demokrasi hem de kadın hakları endekslerine göre dünyada en geri sıralarda kalmış ülkelerden birisidir. 2016 yılı Freedom House *Dünya Özgürlük Raporu*'na göre ülke siyasi haklar, sivil haklar ve özgürlük endekslerinin tamamından en düşük puanı almış ve dünyanın en kötü ülkesi olmuştur. Bunun yanında *Küresel Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Raporu*'na göre de 145 ülkeden 134'üncü olmuştur. Thomson Reuters'in Arap ülkelerini değerlendirdiği araştırmasına göre, Suudi Arabistan 22 ülkeden Suriye ve Irak'ın arkasından 20. sırada yer almaktadır (McDowall, 2013).

Suriye Örneği

Arap Baharı Öncesi:

Suriye, 1946 yılında Fransa'dan özgürlüğünü kazanarak kurulmuştur ve 1963'te Baas Partisinin askeri komitesi iktidara gelene kadar birçok darbe hareketine sahne olmuştur. Hafız Esad, 1970 yılında bir darbe yaparak iktidara gelmiş ve 30 yıl boyunca ülkenin başkanı olarak kalmıştır. Hafız Esad'ın oğlu Beşar Esad ise iktidara 2000 yılında geçmiştir. Beşar Esad ilk yıllarında siyasi tutukluların bir kısmının salınmasını sağlamış ve ülkenin ilk bağımsız gazetesi Şam İlkbaharı'nın yayınlanmasına izin vermiştir. Fakat kısa bir süre içerisinde gazete kapatılmış ve babasının baskıcı yöntemleri ile ülkeyi yönetmeye devam etmiştir (Middleeast Monitor, 2016).

Suriyeli kadınların siyasete katılımı, 1919 yılında Fransız işgaline ve hatta ondan önce Türklere karşı verdikleri kimlik savaşı dönemlerinden başlamaktadır (Fauss, 2003). 1935 yılında Suriyeli kadın temsilciler Kahire'de düzenlenen Arap Kadın Konferansı'na da katılmış ve bölgeye gelen Yahudilere karşı fikir beyan etmişlerdir (Fauss, 2003). Suriye'de kadınlar seçme hakkını 1949 yılında, seçilme hakkını ise 1953 yılında elde etmişlerdir. Bu haklar kazanıldıktan sonra kadınlar zamanla daha iyi eğitim görmeye başlamış ve daha iyi işlerde istihdam edilmişlerdir. Lakin kadınların kamusal ve siyasal alan temsiline bakıldığında, gelişmiş

ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir. Arap Baharı öncesinde kadının parlamentodaki temsili %12'dir ve bu oran daha sonra da değişmemiştir (World Bank, 2016). Kadın hareketleri göz önüne alındığında ise özellikle 1963 yılı ile 2011 yılları arasında otoriter rejim, dolayısıyla kadın hakları ve kadınların talepleri pek de göz önünde bulundurulmamıştır (FIDH, 2012). Devlet feminizmini yeterli bulmayan Suriyeli kadınlar haklarını savunabilecekleri, onları destekleyecek kurumlar aramışlardır. Kadın haklarını savunan yasal STK'ların dışında kalan kuruluşların ise devletten fon almaları yasaklanmıştır. Bu yasaklara rağmen birçok kadın, insan hakları ve demokrasi konusunda önemli roller oynamış ve mücadelede en önlere yer almıştır.

Arap Baharı'nda:

Arap Baharı protestoları Suriye'de 2011 yılı Şubat ayında başladı ve 15 Mart'ta Şam'da yapılan protestolarda birisi kadın 6 kişi gözaltına alındı. Takip eden günlerde Suriye İç İşleri, protestoların olduğu şehirlere düzinelerce polis göndererek bu protestoları kontrol altına almayı hedefledi. Hükümetin sert bir şekilde protestocuların üzerine ateş açmasıyla protestolar tüm Suriye'ye yayıldı. Protestocular Devlet Başkanı Beşar Esad'ın istifa etmesini talep ederek yolsuzluğun son bulmasını ve daha fazla özgürlüğe sahip olmayı istiyorlardı. 13 Mayıs 2011 günü kadınlar "Özgür Kadın'ın Cuma Protestosu" (Friday Protest of Free Women) isimli bir eylem planladılar. Sosyal medya üzerinden örgütlenen kadınlar; protestolar başladığından beri öldürülen, tutuklanan veya kaybolan kadınları anmak için bu protestoyu gerçekleştirdiler. İçlerinde bir hukukçu, aynı zamanda insan hakları aktivisti olan Razan Zaitounehin de olduğu birçok kişi bu protestolar sırasında tutuklandı (BBC, 2012). Eylemlere katılan birçok kadın öldürülmekle veya evleri yıkılarak, kendilerine ve aile bireylerine tecavüz edilmekle tehdit edildiler (FIDH, 2012). Suriye'de protestocular öncelikle kendilerini savunmak için silahlандılar, sonra ise terörist ve silahlı çetelerin de dâhil olmaya başladığı ciddi silahlı çatışmalar ve iç savaş başladı.

Demokrasi protestolarının başladığı tarihten günümüze kadar, kadınlar grevlerde, gösterilerde, dayanışma çağrılarının organizasyonunda, aile üyelerinin serbest bırakılması eylemlerinde her zaman alanlardaydılar. Kadın protestocular, erkekler gibi, güvenlik güçleri tarafından gözaltına alındı, tutuklandı ve devlet şiddetine maruz kaldı (FIDH, 2012). 2011 yılında protestolar ilk başladığında, hükümet güçleri binlerce insanı tutukladı ve işkence etti. 2014 yılında bir polis kamerasının arşivinden

sızan 55.000 fotoğrafı derleyen İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün elde ettiği sonuçlar şöyleydi; insanlara elektrik veya pil asidi ile işkence edildiği, çok şiddetli dayaklara maruz kaldığı ve tecavüz dâhil yirmiden fazla türde işkenceye uğradıkları tespit edilmiştir. Tecavüzün bir şiddet aracı olarak kullanıldığı savaşta, kadın, erkek ve çocuklar mağdur edildi. Suriye'de belgelenen cinsel saldırıların büyük bir çoğunluğu hükümet güçleri ve müttefikleri tarafından yapılmıştır (Freedom House, 2014).

Arap Baharı Sonrası:

Suriye'de devam eden iç savaşta; sivil nüfus, özellikle kadınlar üzerinde, cinsel şiddet ve ayrımcılık yüksek düzeyde artmıştır (CEDAW, 2014). 2012 yılında yeni anayasa bir halk referandumu ile onaylandı. Bu anayasadan önce Suriyeli kadınların hem politik olarak hem de hükümet nezdinde katılımları çok yetersizdi ve buna asıl sebep olan unsur ciddi yasal ayrımcılığa maruz kalmalarıydı. Fakat 2012 yılında yapılan değişikliklerle cinsiyete bağlı herhangi bir ayrımcılığın olmayacağı belirtilmiş (Madde 8/4) ve cinsiyet ayrımsızın herkesin eşit haklara sahip olduğunu söyleyen anayasa kabul edilmiştir (Madde 33/3). Aynı yıl hükümet, kız ve erkek çocukların eğitime eşit şekilde ulaşmasını sağlamış, fakat ayrımcı yasalar, miras, kadının yurtdışına çıkarken kocasından izin alması, yürürlükte kalmaya devam etmiştir. Suriye 2014 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'nda 142 ülke arasında 139. sırada yer almıştır. Bu sıralama, ülkenin dünyada kadın erkek eşitsizliğinin en yoğun olarak yaşandığı ülkelerden birisi olduğunu göstermektedir. Kadınların sosyal hayatta daha aktif rol alması için ülkelerin yaptığı Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Eylem Planları, iç savaş durumunda olan Suriye'nin gündemine gelememiştir.

Suriye'de yıllardır devam eden iç savaş yüzünden yerli halk başka ülkelere sığınmaya başlamıştır. Lübnan, Türkiye, Ürdün, Irak, Mısır'a sığınan Suriye halkının bir kısmı ise Avrupa'da farklı ülkelere gitmiştir. Resmi rakamlara göre 1,1 milyon kişi Lübnan'a, 2,5 milyon kişi Türkiye'ye, 635.324 kişi Ürdün'e, 245.022 kişi Irak'a, 117.658 kişi Mısır'a sığınmıştır (Amnesty International, 2016). Ülkede hala devam eden iç savaş yüzünden bu rakamların her geçen gün arttığını söylemek yanlış olmayacaktır. Birleşmiş Milletler'in Eylül 2015 raporuna göre; iç savaş öncesinde Suriye'de bulunan halkın yarısından fazlası evlerini terk etmek zorunda kalmış ve mülteci olarak komşu ülkelere göçmüşlerdir. Komşu ülkelere göç eden Suriyeli kadınlar hiçbir yasal güvenceleri olmamakla beraber bu kadınlardan birçoğu kötü koşullar altında yaşamak zorunda

kalmıştır. Uluslararası Af Örgütü'nün (Amnesty International), terör örgütünün elinden kaçan kırktan fazla Ezidi kadınla yaptığı görüşmeler sonucunda oluşturduğu rapora göre; 10-12 yaşında kız çocuklarının da dâhil olduğu Ezidilere işkence, tecavüz ve köle pazarlarında satma-hediye etme gibi insan haklarına aykırı birçok davranışın yapıldığı raporlanmıştır (BBC, 2014). 50-80 yaş arası erkekler, Suriyeli kadınlarla evlenmek için arabuluculuk yapan insanlarla iletişime geçerek 16 yaşından küçük genç kadınlarla kısa evlilikler yapmaktadır (BBC, 2013b). Komşu ülkelere göç etmeyip ülkesinde kalan kadınlardan bazıları ise hala bir savaş silahı olarak kullanılan tecavüze maruz kalmaktadır. Bu süre zarfında savaş sebebiyle herhangi bir sağlık hizmetinden faydalanamadıkları veya kendilerine daha iyi imkân sağlayacak hiçbir koşul mümkün olmadığı için; yeni doğan bebekler ve anneler kimi zaman enfeksiyondan, kimi zaman besinsizlikten ölmektedirler (Save the Children, 2014).

Sonuç

Bu araştırma Arap Baharı sürecinde kadınların rolü ve Arap Baharı'nın kadınlara olan etkisini incelemiştir. Analizlerin ilk aşamasında Arap Baharı protestolarının yayıldığı 13 ülkenin demokrasi ve kadın hakları göstergeleri incelenmiştir. Bu analizlere göre demokratikleşme hareketini görece başarılı şekilde tamamlayan tek ülke Tunus'tur. Bunun haricinde, birçok ülkenin ya hiç demokratikleşemediği ya da Suudi Arabistan ve Kuveyt gibi Körfez ülkelerinde özgürlüklerin gittikçe kısıtlandığı görülmektedir. Bu durumun, kadın haklarına yansımaları ise beklendiği kadar olumsuz olmamıştır. Suriye ve Ürdün haricindeki ülkelerin genel olarak kadın ve erkek arasındaki uçurumu az da olsa gidermeye çalıştığı görülmüştür.

Vaka analizlerinden çıkan sonuçlar ise çok boyutludur. Öncelikle Tunus, hem demokratikleşme hareketi başarıya ulaşan hem de Arap Baharı sonrasındaki süreçte kadınları müzakerelere dâhil eden tek ülkedir. Buradan kurulacak neden sonuç ilişkisi de çift yanlıdır. Bir yandan demokratikleşme çabasında olan ülkelerin bu sürecin her aşamasına kadınları da dâhil etmesinin hareketin başarısını arttıracakı söylenebilir. Çünkü toplumun yarısını oluşturan kadın kitlesinin dâhil edilmediği bir protesto veya müzakere süreci, o toplumun yarısının baskı altında tutulması manasına gelecektir. Diğer yandan ise, Tunus'un tarihsel olarak politik kültüründe kadın haklarını geliştirmeye daha eğilimli bir ülke olduğu görülmektedir. Bu politik kültür aynı zamanda demokratikleşme çabalarında da daha etkin sonuçlar alınmasına sebep olacak eşitlik

anlayışının gelişmesini sağlayarak, bir altyapı oluşmasına sebep olmaktadır. Kısacası, Tunus örneğinin gösterdiği gibi demokratikleşme hareketlerinin başarısı, aynı zamanda kadınların protestolar sürecinde ve sonrasındaki müzakere süreçlerine dâhil olması ile doğru orantılı olabilmektedir. Bu da bir toplumsal hareketin başarıyla sonuçlanabilmesi için ve özellikle toplumların yeniden yapılandırılması aşamalarında kadının rolü ve toplumsal cinsiyetin önemine işaret etmektedir (Al Ali, 2012).

Fas'ta otoriter yönetim, toplumsal hareket baskısıyla anayasal reformlar yapmıştır. Bu, bir bakıma toplumsal hareketin başarılı olduğu sonucuna ulaşmamıza sebep olsa da küresel demokrasi göstergelerine bakıldığında aslında bu değişikliklerin demokrasinin temeli olarak adlandırılan alanlarda büyük değişikliklere yol açmadığına işaret etmektedir. Fakat parlamenter monarşiye geçtikten sonra kadınlara anayasal hakların tanınması ve CEDAW çekincelerinin kaldırılması gibi önemli gelişmeler kadın haklarının geleceği açısından umut vaat etmektedir.

Suudi Arabistan örneğinde, protestolara katılanların sert bir şekilde bastırılmasına ve demokrasi hareketinin başarısız olmasına rağmen, özellikle kadın haklarını savunan bir kralın varlığı sayesinde, kadın haklarında ülke için önemli sayılabilecek gelişmelere sahne olduğunu görüyoruz. Özellikle otoriter devletlerde politika yapıcılarının feminist eğilimleri, kişisel inisiyatifleri ve kadın haklarının gelişmesinin ülke çıkarı için gerekli görüldüğü durumlarda kadın haklarının gelişmesi için önemli adımların atıldığı görülmektedir. Fakat yine burada kadın hakları konularının genellikle; aile içi şiddet, kürtaj gibi özel hayatı ilgilendiren konulardan ziyade kadınların istihdama ya da siyasete katılımı gibi kamusal alanlarla ilgili konuları kapsadığı görülmektedir.

Suriye ise hem demokratikleşme hem de kadın haklarının geliştirilmesi çabalarının tam tersine sonuçlandığı bir ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Suriye'de literatürde savunulduğu gibi savaşın en büyük mağdurları olarak kadınların istismara uğraması ve erkeklik duygularının savaş içi şiddet psikolojisi ve kökten dincilik unsurlarıyla birleşmesi sonucu, kadın bedeninin bir savaş aracı olarak kullanılması durumuyla karşılaşmaktadır. Suriye örneğinde özellikle etnik ve dini unsurların çatışması kadınlara karşı şiddeti arttırmış ve sistematik olarak kadın haklarının çiğnenmesi sonucunu doğurmuştur.

Kadınların protestolara katılma şekilleri ülkelere göre farklılık

göstermektedir. Küreselleşme ve internetin yayılması kadın hakları ihlallerine karşı olan farkındalığı arttırmış ve kadınların bu araçları daha verimli bir şekilde kullanarak örgütlenmesine sebep olmuştur. Özellikle Suudi Arabistan gibi protestocuların çok sert bir şekilde bastırıldığı ülkelerde, kadınlar meydanlara çıkmamış, fakat etkili örgütlenme örnekleri ile başarılı kadın hakları kampanyaları yürütebilmişlerdir. Bunun yanında Tunus, Suriye ve Fas'ta kadınlar daha aktif bir şekilde meydanlarda yer almışlardır. Meydanlarda yer alan kadınlar özel alan/kamusal alan ikilemini destekleyen bazı olumsuz erkek eylemlerine de maruz kalmışlardır. Kadınların protesto için alanlara inmesini sorgulayan, kadınların esas yerinin evleri olduğunu düşünen erkeklerin tepkileriyle de karşılaşmışlardır.

Özetle, Arap Baharı olarak nitelendirilen demokratikleşme süreci protestolara başlayan her ülkede aynı şekilde sonuçlanmamıştır. Beş yılın sonunda bu sürecin sonu bir bahar olarak sonuçlanan tek ülke Tunus gibi görülmektedir. Onun haricindeki bütün ülkelerde, demokrasi bakımından bahardan çok bir sonbahar yaşanmıştır. Kadın hakları konusunda ise bölgede daha olumlu bir hava esmektedir. Gerek uluslararası baskılar, gerekse kadın hareketlerinin etkisiyle bazı gelişmeler söz konusu olmuştur. Fakat bu gelişmeler kadın-erkek eşitliğini sağlamaktan hala çok uzaktır.

Kaynakça/References

Aktaş, M. (2012a), Arap Baharı ve Ortadoğu'da Demokrasi Sorunu, In Aktaş, Murat (ed.) *Arap Baharı Ortadoğu'da Demokrasi Arayışı ve Türkiye Modeli*, Ankara: Nobel Yayıncılık. ss. 7-77.

Aktaş, M. (2012b). Arap Baharı ve Kadın Hakları. *EKEV Akademi Dergisi*, 52, ss. 29-43.

Al Ali, N. (2012). Gendering the Arab Spring, *Middle East Journal of Culture and Communication*, 5, ss. 26-31.

Altuğ, S. (2012). Mısır'da Feminizmin Yolu, Erişim tarihi: 20.03.2016, <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=661>

Amnesty International. (2016). Syria's Refugee Crisis in Numbers. Erişim tarihi: 18.07.2016, <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2016/02/syrias-refugee-crisis-in-numbers/>

Anabtawi, S. (2012). Only Saudi women allowed work in cosmetic shops from June 30, Erişim tarihi: 20.03.2016, <http://www.arabianbusiness.com/only-saudi-women-allowed-work-in-cosmetic-shops-from-june-30-456898.html>

Anderson, L. (2011). Demystifying the Arab Spring: Parsing the Differences Between

Tunisia, Egypt and Libya, *Foreign Affairs*, 90 (3), ss. 2-7.

Arieff, A. (2012). "Political Transition in Tunisia", Congressional Research Service Report.

BBC, (2012). Women Play Central Role in Syria uprising, Erişim tarihi: 03.05.2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-17341613>

BBC, (2013a). Arab uprising: Country by country - Saudi Arabia, Erişim tarihi: 20.03.2016, <http://www.bbc.com/news/world-12482678>

BBC, (2013b). Suriyeli Mülteci Kadınlar Evlilik için Satılıyor, Erişim Tarihi: 09.05.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/05/130510_suriye_multeci_kadinlar

BBC, (2014). Af Örgütü: IŞİD tecavüzü silah olarak kullanıyor, Erişim Tarihi: 14.05.2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/12/141222_af_orgutu_ezidi

Bellin, E. (2011). Lessons From the Jasmine and Nile Revolutions: Possibilities of Political Transformation in the Middle East? Erişim tarihi: 18.07.2016. <http://www.brandeis.edu/crown/publications/meb/MEB50.pdf>

Biography of Fatima Outaleb. Erişim tarihi: 10.05.2016, http://www.wisemuslimwomen.org/muslimwomen/bio/fatima_outaleb/

Bora, A. (2008). Ortadoğu'da Kadın Hareketleri: Farklı Yollar, Farklı Stratejiler. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39. ss. 55-69.

Brown, M. E., (1996). *The International Dimensions of Internal Conflict*. London: MIT Press.

Code, L. (2004). Patriarchy. In L. Code (ed.) *Encyclopedia or Feminist Theories*, London: Routledge.

Curry, C. (2015). Saudi Arabia walks a line in giving more rights to women, Erişim tarihi: 20.03.2016, <https://news.vice.com/article/saudi-arabia-walks-a-fine-line-in-giving-more-rights-to-women>

Dikici, E. (2016). Feminizmin Üç Ana Akımı: Liberal, Marxist ve Radikal Feminizm Teorileri, *The Journal of Academic Social Sciences*, 43 , ss. 523-532.

Donovan, J. (2005). *Feminist Teoriler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Efegil, E. (2013). Fas ve Tunus'un Dış Politikalarının Belirleyicileri, *Ortadoğu Analiz*, 5(52) ss. 104-110.

Esfandiari, H. (2012). Is the Arab Awakening Marginalizing Women?, *Middle East Program Occasional Paper Series, Wilson Center*, ss. 1-4.

Fauss, L. (2003). Democracy Ideologies: Arab States, Suad Joseph ve Afsana Nağmabadi (eds.), *Encyclopedia of Women and Islamic Cultures: Family, Law and Politics* ss. 87-88, Leiden: Brill Academic Publishers.

FIDH. (2012). Women and the Arab Spring: Taking their place?, Erişim tarihi: 20.03.2016, <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/>

cont/201206/20120608ATT46510/20120608ATT46510EN.pdf

Forsberg, E. (2014). Transnational Transmitters: Ethnic Kinship Ties and Conflict Contagion 1946–2009. *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations*, 40(2). ss. 142-165.

Freedom House. (2010a). Freedom Report in the World, 2010, Erişim tarihi: 20.03.2016, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2010>

Freedom House. (2010b). Freedom Report in Tunisia, Erişim tarihi: 20.03.2016, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2010/tunisia>

Freedom House. (2014). "Syria: Country Report." Erişim tarihi: 20.03.2016, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2014/syria#.UvU_wEjdVvE

Freedom House. (2016). Freedom Report In the World 2016, Erişim tarihi: 10.03.2016, <https://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2016>

Gannuşı, E. R. (2013, 13 Kasım). Siyasal İslam Başarısız mı Oldu?, *Aljazeera Turk*, Erişim tarihi: 18.03.2016, <http://www.aljazeera.com.tr/gorus/siyasal-islam-basarisiz-mi-oldu>

Güç, A. (2008). İslamcı Feminizm: Müslüman Kadınların Birey Olma Çabaları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17(2), ss. 649-673.

Gülbay, A. (2016). Erken Cumhuriyet Döneminde Devlet Feminizmi: Modernleşme Projesinin Piyonu Olarak Türk Kadını, Politik Düşünce Kulübü, Erişim tarihi: 10.03.2016, <http://www.bilkentpolitika.com/erken-cumhuriyet-doneminde-devlet-feminizmi-modernlesme-projesinin-piyonu-olarak-turk-kadini/>

Haney, L. (1994). From Proud Worker to Good Mother: Women, the State, and Regime Change in Hungary. *Frontiers Editorial Collective*, (14), ss. 113–50.

Heinen, J. (1992). Polish democracy is a masculine democracy, *Women's Studies International Forum*, 15 (1), ss. 129–138.

HREA (2004). The Moroccan Family Code (Moudawana). Erişim tarihi: 18.03.2016, <http://www.hrea.org/programs/gender-equality-and-womens-empowerment/moudawana/>

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. Ankara: Adres Yayınları.

Inter-Parliamentary Union. (2016). Erişim tarihi: 04.05.2016, http://www.ipu.org/parline-e/reports/2392_E.htm

Johansson-Nogués, E.(2013). Gendering the Arab Spring? Rights and (in) security of Tunisian, Egyptian and Libyan women, *Security Dialogue*, 44(5-6). ss. 393-409.

Karakır, İ. A. ve Aknur, M. (2015). Devrimler Sonrasında Arap Kadını'nın Siyasi Temsili: Bir Arap Baharı Yanılgısı mı?, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), ss. 131-162.

Karolak, M. (2012). Bahraini Women in the 21st Century: Disputed Legacy of the Unfinished Revolution, *Journal of International Women's Studies*, 13(5), ss. 5-16.

Kassam, A. (2015). Moroccan Women Cleared of Gross Indecency for Wearing ‘Too Tight’ Skirts, *Guardian*, Erişim tarihi: 19.03.2016, <http://www.theguardian.com/world/2015/jul/13/morocco-women-cleared-trial-gross-indecency-skirts>

Kynsilehto, A. (2008). *Islamic Feminism: Current Perspective*. Tampere: Juventus Print.

McDowall, A. (2013). Saudi Arabia makes advances on women’s rights, but still far behind-poll, *Thomson Reuters Foundation News*, Erişim tarihi: 20.03.2016, <http://news.trust.org/item/20131108174913-8v32f/?source=spotlight-writaw>

Mhadhbi, A. (2012, 7 November). State feminism in Tunisia: reading between the lines, *Open Democracy*, Erişim tarihi: 20.03.2016, <https://www.opendemocracy.net/5050/amira-mhadhbi/state-feminism-in-tunisia-reading-between-lines>

Middleeast Monitor. (2016). The Arab Spring: Five Years On, Erişim tarihi: 19.03.2016, <https://www.middleeastmonitor.com/specials/arabspring/>

Moghadam, V. (2013). What is democracy? Promises and perils of the Arab Spring, *Current Sociology*, 61(4), ss. 393-408.

Murphy, C. (2012). Arab Awakening Brings Hope, Change to Saudi Women, Middle East Program Occasional Paper Series, *Middle East Program Occasional Paper Series*, Wilson Center, ss. 20-22.

Nash, K. (2004). Liberal Feminism, In L. Code (ed.) *Encyclopedia or Feminist Theories*, London: Routledge.

Özsöz, C. (2008). Kültürel Feminist Teori ve Feminist Teorilere Giriş, *Sosyoloji Notları*, 6, ss. 51-55.

Öztürkler, H. (2014). Arap Baharı’nın Ekonomik Analizi, *Akademik Ortadoğu*, 8(2), ss.1-16.

Paxton, P. ve Hughes, M. (2007) *Women, Politics, And Power A Global Perspective*, USA: Pine Forge Press.

Quota Project. (2015). Erişim tarihi: 04.05.2016, <http://www.quotaproject.org/uid/countryview.cfm?country=220>

Rodt, A. P. (2015). Diffusion of Conflict, *Encyclopedia Princetoniensis: Princeton Encyclopedia of Self Determination*, Erişim tarihi: 18 Temmuz 2016. available online at: <http://pesd.princeton.edu/?q=node/235>

Roman, D. (2001). Gendering Eastern Europe: Pre-Feminism, Prejudice, and East-West Dialogues in Post-Communist Romania, *Women’s Studies International Forum*, 24, ss. 53–66.

Salime, Z. (2012). A New Feminism? Gender Dynamics in Morocco’s February 20th Movement, *Journal of International Women’s Studies*, 13(5). ss. 102-114.

Save the Children, (2014). A devastating toll: The impact of three years of war on the health

of Syria's children, Westport. Erişim tarihi: 18.07.2016, http://www.savethechildren.org/atf/cf/%7B9def2ebe-10ae-432c-9bd0-df91d2eba74a%7D/SAVE_THE_CHILDREN_A_DEVASTATING_TOLL.PDF

CEDAW. (2014). State Report of Syria to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Erişim tarihi: 18.03.2016, <https://www.hrw.org/news/2014/06/24/submission-second-periodic-report-syria-united-nations-committee-elimination>

Stepan, A. ve Linz, J.J. (2013). Democratization Theory and the "Arab Spring", *Journal of Democracy*, 24(2), ss. 15-30.

Syrian Arab Republic's Constitution of 2012. (2016, 18 February). Erişim tarihi: 20.03.2016, https://www.constituteproject.org/constitution/Syria_2012.pdf?lang=en

Şahin, P. G. (2013). Women's Liberties and Gender Equality in Tunisia: The Asthma of the Arab Spring?, *Turkish Policy Quarterly*, 11(4) ss. 161-168.

Temelat, N. (2013). Fas: Arap Baharının İstisnası mı?, *Yasama Dergisi*, 23, ss. 82-100.

Temkina, A. ve Zdravomyslova, E. (2003). Gender Studies in Post-Soviet Society: Western Frames and Cultural Differences, Gender and Culture Theory in Russia Today, *Studies in East European Thought*, 55 (1), ss. 51-61.

The National. (2011). The Arab Spring country by country, Erişim tarihi: 18.03.2016, <http://www.thenational.ae/world/middle-east/the-arab-spring-country-by-country#page3>

Tohidi, N. ve Baynes, J.H. (2001) Women Redefining Modernity and Religion in the Globalized Context. In J.H. Baynes and N. Tohidi (eds) *Globalization, Gender and Religion: The Politics of Women's Rights in Catholic and Muslim Contexts*, ss. 17-60. New York, NY: Palgrave.

Triola, A. (2013). Women as Agents of Social Change in Morocco: How Moroccan Women have Achieved Liberal Reforms Through Non-Democratic Means, Erişim tarihi: 18.03.2016 https://www.academia.edu/7547790/Women_as_Agents_of_Social_Change_in_Morocco_How_Moroccan_Women_have_Achieved_Liberal_Reforms_Through_Non-Democratic_Means

UN Women. (2016). Declarations, Reservations and Objections to CEDAW. Erişim tarihi: 24.07.2016, <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/reservations-country.htm>

Viterna, J. ve Fallon, K. (2008). Democratization, women's movement, and gender-equitable states: A framework for comparison, *American Sociological Review*, 73(4). ss. 668-689.

Watkins, S. ve Marisa R. (1996). *Yeni Başlayanlar İçin Feminizm*. İstanbul: Milliyet Yayınları.

Watson, P. (1993). The Rise of Masculinism in Eastern Europe, *New Left Review*, 198. ss. 71-82.

Weidmann, N.B. (2015). Communication Networks and the Transnational Spread of Ethnic Conflict. *Journal of Peace Research*, 52(3). ss. 285-296.

World Bank. (2016). World Development Indicators, Erişim tarihi: 18.03.2016, <http://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS>

World Economic Forum (2010). Global Gender Gap Report 2010, Erişim tarihi: 10.03.2016, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2010.pdf

World Economic Forum (2015). Global Gender Gap Report 2015, Erişim tarihi: 10.03.2016, <http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2015/economies/>.

Yıldırım, R. (2014). Anayasayla Taçlanan Tunus Devrimi. Erişim tarihi: 18.07.2016. <http://setav.org/tr/anayasayla-taclanan-tunus-devrimi/yorum/14472>

Yörük, A. (2009). Feminizm/ler. *Sosyoloji Notları*, 7, ss.63-85.

Zorlu, B. (2016). Yedi Ülkede Arap Ayaklanmalarının Dünyü Bugünü, Erişim tarihi: 18.03.2016, <http://bianet.org/bianet/siyaset/171448-yedi-ulkede-arap-ayaklanmalarinin-dunu-bugunu>

Summary

This article deals with the question of what role women played during the Arab Spring and how the women's rights are affected from this movement. The first level of analysis of this research was done by scrutinizing democracy and women rights indexes of thirteen countries affected from the protests. This analysis shows that Tunisia is the only country which successfully completed the democratization movement. On the other hand, some countries demonstrate opposite trends and they do not show any cue of democratization or they are now more restrictive on freedoms. Gulf countries such as Saudi Arabia and Kuwait increasingly restricted freedom. However, women's rights have not been as bad as expected in this process. It is observed that, except Syria and Jordan, countries spend some efforts to resolve the inequality between women and men.

At the second level, we have done case study analysis of four countries in depth; Tunisia, Morocco, Saudi Arabia and Syria. The results of these case studies have multiple dimensions. To begin with, women actively participated in the demonstrations in Tunisia, Syria and Morocco. Nevertheless, in Saudi Arabia, women organized protests via social media. Women participated in the Arab Spring protests in different ways. With the impact of globalization and the spread of internet, women are now more aware of their rights and they are more willing to rise up for their demands.

Looking at the case of Tunisia, we see that women were included in the democratization bargaining after the Arab Spring and some positive steps have been taken to improve equality between women and men. This can be seen as a mutual relationship. From one side, we can say that the democratization efforts that include women in every process are more successful and from other side, the countries which have more gender egalitarian political culture are tended to have more successful democratization movements. From this point of view, considering our sample, the only relatively successful democratization and women's rights movement occurred in Tunisia.

Turning at Morocco, constitutional amendments were done by the authoritarian regime due to the pressure from social movement. It seems that social movement has been successful but looking at the Freedom House indicators of freedom, there are no fundamental changes in real democracy levels.

In Saudi Arabia, the protests were violently suppressed and the democratization movement failed. However, the king was in favor of women's progress so there were some important positive developments in terms of women's rights. Therefore, we can say that gender egalitarian initiatives of dictators or other policy makers are important to improve women's status in authoritarian regimes. Although there were some positive changes in Saudi Arabia, these improvements were not about the private issues such as abortion or domestic violence but they were related to public issues such as political participation or employment.

Syria is a case where we see a total collapse of the democratization movement. Syria was driven to a civil war and as known in literature women are one of the most disadvantageous parties of the wars. Particularly fundamentalist Islamist trends and ethnic conflicts cause the worst scenario for women in Syria and women are systematically exploited as a weapon in war. Moreover, they are used as sex slaves and domestic servants for the warriors.

In short, the Arab Spring was started as a democratization movement paving way to similar types of protests but the results of these protests have been very different in each country. After 5 years, the only country that we can say to experience a "Spring" in terms of democracy was Tunisia. All other countries in the region experienced an "Arab Fall" rather than a Spring. However, we can still say that there is a positive wind, blowing around the region in terms of the women's rights. As there are some slight improvements because of the impact of international pressures and women's movements. However, the region is still far from attaining equality between men and women.